

Duszniki przez Zimmermanna opisane

Beyträge zur Beschreibung von Schlesien... Friedricha Alberta Zimmermanna (1745–1815) należą do najważniejszych śląskoznawczych tekstów źródłowych z czasów fryderycjańskich. Jest to pierwszy tego typu opis statystyczno-geograficzny prowincji śląskiej. Powstał w latach 1783–1796, czyli w końcu panowania Fryderyka Wielkiego i za rządów jego następcy – Fryderyka Wilhelma II, i składa się z trzynastu tomów (ostatni tom zawiera indeksy i zestawienia). Był to czas, gdy po burzliwych latach prusko-austriackich wojen o Śląsk kraj wszedł w okres uspokojenia politycznego, stabilizacji i konsolidacji, który miała zakończyć dopiero epoka napoleońska na początku XIX wieku. Stąd można było sobie pozwolić na pewne podsumowania i zestawienia. Opis prowincji przeplata się więc z rzetelnym, dokładnym pruskim wyliczeniem i urzędniczą systematyką. Hrabstwu kłodzkiemu, zachowującemu wciąż jeszcze dużą autonomię w granicach Śląska, poświęcony został tom dziewiąty¹. Opisane zostały szczegółowo miasta ziemi kłodzkiej z ich historią aż po czasy autorowi współczesne, budynki, instytucje, społeczność, administracja, system prawny i wszystko to, co oddziaływało na życie codzienne miejscowości i mieszkańców. W ten sposób w tomie dziewiątym omówiono dziewięć miast; Duszniki są przedstawiane jako miasto piąte z kolei. Tom zamyka ogólne omówienie wsi hrabstwa. Zimmermann przejawia zamiłowanie do statystyki, co widać przede wszystkim w drugiej części niniejszego tłumaczenia. Zresztą te wymienione przez Zimmermanna dane statystyczne mają z całego opracowania wartość największą.

Sam autor w 1774 roku rozpoczął pracę we wrocławskiej kamerze wojenno-dominialnej jako urzędnik, więc w trakcie pisania *Beyträge...* miał wgląd w najdokładniejsze pruskie dane i materiały dotyczące Śląska. Z czasem stał się jednym z najbardziej zaufanych urzędników kamery, by na początku XIX wieku zostać tajnym sekretarzem najzdolniejszego z ministrów fryderycjańskich – śląskiego ministra Carla Georga Heinricha grafa von Hoyma. Po upadku państwa fryderycjańskiego, w epoce napoleońskiej, był radcą rządowym i sprawował nadzór nad finansami Śląska. Był pierwszym prezesem Schlesische Gesellschaft für Vaterländische Cultur. Jest uważany za prekursora nowoczesnej silesiografii².

W tłumaczeniu niektóre zbyt długie zdania, praktykowane w osiemnastowiecznej niemieczyźnie, zostały podzielone, zachowano natomiast oryginalny układ akapi-

¹ *Beyträge zur Beschreibung von Schlesien. Neunter Band*, Brieg, bey Johann Ernst Tramp 1789.

² Zob. *Encyklopedia Wrocławia*, red. J. Harasimowicz, Wrocław 2000, s. 955. Zob. też: P. Pregiel, *Źródła statystyczne i statystyczno-geograficzne do badania dziejów hrabstwa kłodzkiego za rządów pruskich (1742–1945)*, „Kłodzki Sbornik” 1999, nr 3, s. 311–314.

tów. W miarę możliwości zachowane zostało także oryginalne stosowanie wielkich i małych liter tam, gdzie nie kolidowało to z zasadami pisowni w języku polskim bądź nie było jedynie wynikiem zasad ortograficznych języka niemieckiego. W daleko idącym stopniu zachowana została również stylistyka i sposób pisania Zimmermanna. Wyrazy, które nie występują w tekście oryginalnym, a które tłumacz musiał dodać, by uczynić tłumaczenie jednoznacznym i w pełni zrozumiałym, zostały ujęte w nawiasy kwadratowe. W tekście i w przypisach została zachowana oryginalna pisownia imion; wyjątek stanowią imiona władców.

Ilustr. 1. Strona tytułowa dzieła F.A. Zimmermanna. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Zbiory Specjalne, sygn. GLŚ 1641

Zimmermann. Przyczynki do opisu Śląska. Tom dziewiąty.
Brzeg, Wydawnictwo Johanna Ernsta Trampa 1789.

Więc także te przyczynki ku końcowi zmierzają, gdyż mogłem być opis Kłodz-
czyzny zestawić i do upowszechnienia go przekazać.

Ta część zawierać będzie:

Nieco o hrabstwie kłodzkim w ogólności.

Rządów historię krótką.

O hrabstwa statutach.

Miast historię i opis:

Kłodzko

Bystrzyca Kłodzka

Lądek

Lewin Kłodzki

Duszniki

Radków

Nowa Ruda

Międzylesie

Bolesławów

A także opis wiosek.

Wrocław

dnia 1 listopada 1789.

Zimmermann

O mieście Duszniki

§ 1

Historia

Czas tej miejscowości powstania nieznan jest całkiem; tylko tyle wiemy, że
niniejsza w XIV stuleciu wsią była i Dusnick się zwała, którym to mianem i dziś
Czesi ją określają. Natomiast co do niemieckiej nazwy Reinerz, zgody wśród dzie-
jopisów nie ma: niektórzy ją od czystej żywicy wywodzą, którą to niegdyś z tu-
tejszych zalesionych okolic bednarze znosić zwykli, inni do dziś wierzą jeszcze,
że najlepiej powstanie nazwy wyjaśnia, iż założycielem miasta był Reinhard ja-
kowyś. Jednak ten fakt ostatni potwierdzenia nie znajduje, więc raczej bardziej
możliwe jest, iż te pierwsze przyczyny sposobność do powstania nazwy dały.
Ponieważ najstarsze dokumenta miejskie częściowo przez husytów³, częściowo

³ Zwolenników Jana Husa, czeskiego reformatora okrzykniętego heretykiem i spalonego przez pa-
pistów w Konstancji w 1415 roku. Wojny husyckie rozpoczęły się w 1419 roku i trwały do drugiej
połowy XV wieku, przekształcając się w wojny o Koronę Czeską. Objęły Czechy, Morawy, Słowację,
ziemię kłodzką, Śląsk oraz południowe kraje niemieckie.

podczas trzydziestoletniej wojny⁴ zniszczone zostały, nie wiemy nawet, w jakim czasie Duszniki prawa miejskie otrzymały. Prawdopodobnie przywileje te otrzymały w okresie górnictwa rozwijania, gdyż wówczas jedną z najbogatszych miejscowości w hrabstwie były⁵. Spośród licznych wyrobów żelaznych tu znalezionych obficie młoty żelazne występują. Dzięki licznym noży i kos kowalom oraz dzięki ich wyrobom do miasta pieniądze napływały, dobrobytu mu przysparzając. Ciągłe jeszcze wokół Dusznik wiele dawnych urzędzeń wydobywczych widać, a także hamerni wcześniejszych pozostałości: jedna była w Vor-Kohlau⁶, tam, gdzie dziś się folusz sukieniczny znajduje, inna w Dusznikach, której stanowisko obecnie drugi młyn papierniczy zajął, a nad drzwiami najlepszych domów w mieście wykute podkowy są dowodem, że te przez robotników żelaznych tutaj wytwarzane były. Ta znacząca gałąź zarobkowania aż do wygnania ewangelickich górników i hutników kwitła⁷, szczególnie jednak się skurczyła na początku stulecia bieżącego, gdy ostatnim zwierzchnikiem i właścicielem kopalni starosta Durschberger z Tyrolu był i jakkolwiek po [pewnym] czasie różne nowe próby czyniono, by na nowo zakład ten podnieść, to znikome rezultaty z powodu złej wydajności tutejszej rudy przynosiły.

W miejsce górnictwa w ruinę popadającego obecnie tkactwo sukienne i płócienne weszło, które mieszkańcom poważanie poprzedniego rzemiosła częściowo zrekompensowało i ich dobrobyt utrzymać pomogło. Lecz także obie te działalności powoli acz stale podupadają.

Starych przywilejów miasto obecnie nie posiada, odkąd, jak już zostało wspomniane, pierwsze takowe dokumenty podczas trzydziestoletniej wojny wywiezione zostały, albo wręcz zniszczone. [Miasto] pod datą 15 stycznia 1629 od cesarza Ferdynanda III⁸ odnowienie otrzymało i swoich wolności potwierdzenie.

⁴ Wojna w latach 1618–1648 toczona na podłożu religijnym o kształt polityczny Rzeszy Niemieckiej. Stronami byli zwolennicy silnej władzy habsburskiego cesarza i księżęta reprezentujący tendencje odśrodkowe w Rzeszy. W wojnie brały udział, poza cesarzem i państwami niemieckimi, m.in. Dania, Szwecja i Francja. Wojna objęła całe Święte Cesarstwo Rzymskie i stała się najbardziej wyniszczającym konfliktem zbrojnym czasów wczesnonowożytnych w Europie. Zapoczątkowało ją narodowe powstanie w protestanckich Czechach w 1618 roku, stłumione ostatecznie w 1622 roku. Działania zbrojne toczyły się także na ziemi kłodzkiej.

⁵ Zimmermann jest niedokładny. W rzeczywistości hrabstwo kłodzkie zostało utworzone przez króla Czech, Jerzego z Podiebradów, dopiero w 1459 roku. Natomiast rozwój górnictwa na pograniczu śląsko-czeskim przypada na okres przed wojnami husyckimi.

⁶ Powinno być poprawnie: Vorder-Kohlau, obecnie Podgórze.

⁷ Hrabstwa kłodzkiego nie objęły postanowienia aktu drezdeńskiego. Brutalna rekatolicyzacja rozpoczęła się po przywróceniu władzy cesarskiej nad ziemią kłodzką jesienią 1622 roku i trwała przez kilka dziesięcioleci.

⁸ Niedokładność. Ferdynand III Habsburg (1637–1657) nie był jeszcze wtedy cesarzem. Od 1627 roku był natomiast królem Czech. Zob. więcej: K. Repgen, *Ferdinand III (1637–1657)* [w:] A. Schindling, W. Ziegler, *Die Kaiser der Neuzeit 1519–1918*, München 1990, s. 142–168.

W 1633 roku zaraza tu grasowała, z której powodu w mieście i do parafii należących wsiach⁹ 384 osoby zmarły. W latach 1640, 1649, 1679, 1680 się wprawdzie zaraza ponownie objawiła, lecz spustoszenia takiego już nie siała.

Również z powodu Bystrzycy¹⁰ wylewów cierpiały Duszniki po wielokroć. Najbardziej niszczący [wylew] w 1601 roku, dnia 24 sierpnia nastąpił, gdy oberwanie chmury całkowicie szpital i młyn papierniczy zmyło. W 1769 roku, dnia 22 lipca, wyrządziło chmury oberwanie, które w Kohlau¹¹ nastąpiło, szkody równie wielkie i południową część miasta zupełnie pod wodą pograżyło, a i powtórnie zgubą młynowi papierniczemu groziło. Trzecie chmury oberwanie w 1787 roku, dnia 16 czerwca, niedaleko Homola spadło, należący do miasta folwark Horna uszkodziło bardzo, większość owiec utopiło, Słoszów i Niedergasse¹² pod wodą się znalazły, garbarnię Rotha zrujnowało mocno, a ponadto ponownie młyn papierniczy i szpital dotknęło. Na strat pokrycie król Fryderyk II nieszczęsnym mieszkańcom 1044,1 talarów Rzeszy¹³ podarował. W końcu spowodowało czwarte nagłe chmury oberwanie, które nieopodal Zieleńca wystąpiło, szkody w okręgu miejskim o wysokości 1388 talarów Rzeszy.

Wielki ogólny pożar, który wokół tak wiele miast w hrabstwie [kłodzkim] dotknął, został Dusznikom w dwóch ostatnich stuleciach miłosiernie oszczędzony; co ewentualnie wcześniej się działo, odnotowane nie zostało. Wiadomo jedynie, że w 1606 roku przez nieostrożne ryb warzenie dom parafialny i część szkoły, a w 1706 roku skład słodu spłonęły. Natomiast w roku 1740, dnia 13 marca, ogień 10 budynków nieopodal kościoła parafialnego pochłonął, w 1772 roku dolny młyn, a w 1774 roku także młyn górny.

Nie mniej jako miasto przygraniczne Duszniki podczas wszelkich wojen ucierpiały. Podczas siedmioletniej wojny 1833 talary Rzeszy musiały, a podczas sukcesyjnej bawarskiej wojny nawet 2300 talarów Rzeszy zapłacić, co tak bardzo mieszkańców zubożyło, że jeszcze się z tego nie podnieśli.

⁹ O posiadłościach miasta Duszniki więcej: P. Pregiel, *Duszniki w państwie fryderycjańskim*, „Rocznik Muzeum Papiernictwa” 2007, t. 1, s. 103–119. W tym czasie do parafii Duszniki zaliczany był okręg Szczytnej.

¹⁰ Bystrzycy Dusznickiej.

¹¹ Wieś obecnie nieistniejąca, składająca się w XVIII wieku z dwóch części. Obecnie dawne Vorder-Kohlau to Podgórze, natomiast tereny osiemnastowiecznej Hinter-Kohlau znajdują się w granicach Dusznik.

¹² Krótka ulica w północnej części Dusznik, obecnie nieistniejąca. Znajdowała się w pobliżu młyna papierniczego i przecinała obecną drogę nr 8 (Kłodzko–Náchod).

¹³ Niem. Rthlr. Od XVI wieku 1 talar Rzeszy = 24 grosze (Rzeszy) = 36 szylingów (lübischen Schillingen). Po reformie monetarnej w połowie XVIII wieku 1 nowy (srebrny) talar Rzeszy = 30 groszy = 1/3 florena (guldena) = 1/3 (polskiego) złotego.

§ 2

Położenie i miasta właściwości

Leżą Duszniki zasadniczo od strony południowej w zamkniętej, ale nie nieprzyjemnej dolinie, która się po obu stronach Romsgasse¹⁴ wznosi i ku północy opada u stóp tzw. Góry Pasterzy, osłaniającej większą część miasta przed ostrym północnym wiatrem. Naokoło Rynku w odległości pewnej górski łańcuch się wznosi, którego punktem najwyższym jest Homole i Grodziec; wszystkie wyglądają, jakby dalekimi garbami Karkonoszy¹⁵ były.

Wiją się łośosie niesione od południowej strony nurtem Bystrzycy [Dusznickiej], przy której dwa młyny zbożowe, jeden tartak, warsztaty sukiennicze, farbiarnia i urządzenia fabryki papieru ulokowane zostały. Miasta środkiem inny ciek wodny przebiega, a ku południowemu zachodowi źródła wód kwaśnych oraz leczniczych się ciągną. Ze Wzgórza Szlamowego wgląd ma miasto w okolice i na Górę Drzewną w oddaleniu widoku perspektywicznego. Tamtędy droga wojskowa z Kłodzka do Czech i Pragi przebiega, która to droga od 1784 roku także w tutejszej okolicy aż do granicy czeskiej w Náchodzie w piękną szosę przekształcona została, której w tygodniu dwukrotnie poczta wierzchowa, a od 1788 roku jednokrotnie poczta zaprzęgowa przebywa.

Tak więc są Duszniki miastem bezpośrednio królowi podległym, mile 3 od Kłodzka, a od granicy czeskiej jeno mili pół oddalonym. Leżą w dystrykcie homolskim¹⁶, nie posiadają murów obronnych, podlegają akcyzie, a w ich herbie postać Piotra Apostoła się znajduje.

§ 3

Budynki

Publicznymi budynkami są tutaj:

1. Parafialny kościół katolicki pod wezwaniem Św. Piotra i Pawła. Poprzedni w 1576 roku wzniesiony został, lecz był wąski tak bardzo, iż ledwie garstka ludzi się w nim mieściła; wielce liczni przy śniegu i deszczu pod gołym niebem wystawać musieli, a w środku drewniany chór często zawaleniem z powodu znajdującej się na nim rzeszy ludzi zagrażał. Te rzeczy, oraz kościoła do stanu ruiny doprowadzenie, konieczność budowy nowej świątyni wytworzyły. Kamień węgielny pod nią w roku 1708, dnia 2 maja położono, a prace w roku 1710 ukończono, tak że 14 listopada [1710 roku] zwieńczono kościół ozdobami ostatnimi. Z kościoła poprzedniego jeno mur zachowany został, a ta część, gdzie dawniej stał wysoki oł-

¹⁴ Ulica wychodząca na Słozów, obecnie nieistniejąca, tylko w niewielkim stopniu pokrywająca się z ulicą Juliusza Słowackiego.

¹⁵ W XVIII wieku często w publikacjach mianem Riesengebirge określano pasmo górskie aż po Sudety Środkowe.

¹⁶ Określenie używane powszechnie. W rzeczywistości był to dystrykt lewiński. Zob. P. Pregiel, *Terytorium i struktura administracyjna ziemi kłodzkiej 1740–1945*, „Kłodzki Sbornik” 1998, nr 2, s. 219 (opis granicy dystryktu lewińskiego), zob. również: *ibidem*, s. 214.

tarz, obecnie kaplicę żałobną tworzy. Niejaki Kasper Ludwig Gruber z Johnsdorf¹⁷, kramarz Rzeszy z Ząbkowic Śląskich z wolnej woli wynagrodzenie murarzy opłacał w trakcie całej budowy; izba skarbową z cesarskich lasów nieodpłatnie 460 pni drzew dostarczyła, a kasa kościelna na budowę 2399 florenów¹⁸ i 35 grajcarów¹⁹ wyłożyła.

Kościół dość masywnym jest, jego długość 60, szerokość 22, a wysokość 30 łokci wynosi. Godne wzmianki jest to, że wysoki ołtarz wbrew ogólnemu przyzwyczajeniu na północ jest skierowany. Organy i kazalnica, z których ta ostatnia wieloryba przedstawia, wzniesione na koszt ówczesnego proboszcza, Johanna Franza Heinela zostały. W żałobnej kaplicy ołtarz się znajdujący i czternastu pomocnikom w potrzebie poświęcony, jest arcydziełem sztuki rzeźbiarskiej, a ruch i uczucia ożywiają postacie się zdają.

Ilustr. 2. Ambona z wielorybem z kościoła pod wezwaniem św. Piotra i Pawła w Dusznikach-Zdroju, widokówka z 1944 r., zbiory Muzeum Papiernictwa, sygn. MD 255A/3.

Uderzył w roku 1756, dnia 9 czerwca piorun w wieżyczkę, w której dwa dzwony wisiały, zwieńczenie i stalle zdruzgotał, nijakich jednak szkód od ognia nie spowodował. Ponieważ sklepienie, a szczególnie przypory łukowe w obrębie wysokiego ołtarza znaczącym pęknięciem uległy, zostać w 1771 roku rozebrane musiały, a na miejscu ich wytrzymały łuk umieszczono, który 453 guldeny kosztował.

¹⁷ Janiszów (kamień)? – S. Rospond, *Słownik nazw geograficznych Polski zachodniej i północnej*, Wrocław–Warszawa 1951, cz. 2, s. 543 podaje, że na Śląsku istniało osiem miejscowości o nazwie Johnsdorf.

¹⁸ *floren* – złota moneta o masie 3,5 grama. Bita początkowo we Florencji (od 1252 roku), używana w całej Europie. Przedstawiała podobną wartość, co gulden lub dukat wenecki.

¹⁹ *grajcar* (niem. *Kreutzer*) – drobna moneta w Rzeszy = $\frac{1}{72}$ guldena (złotego reńskiego), w późniejszym okresie $\frac{1}{60}$ guldena.

Prawa z patronatu wypływające władca posiada. Proboszczowie od 1625 roku, od kiedy kościół znalazł się w rękach katolików, następujący byli:

Od 1625 – 1626	Martin Lucas
– 1626 – 1633	Martin Sicivert
– 1633 – 1635	Martin Hännigk
– 1635 – 1665	Augustin Langs
– 1665 – 1674	Christian Wagner
– 1674 – 1677	Christian Franz Klär
– 1677 – 1699	George Christ Weiser
– 1699 – 1718	Adalbert Wenzel Lemphardt
– 1718 – 1735	Johann Franz Heinel
– 1735 – 1737	Astole v. Astfeld
– 1737 – 1750	Franz Xavier Raufeisen
– 1750 – 1763	Leopold Aster (był równocześnie dziekanem)
– 1763 – 1773	Ignaz Krasel
– 1773 – 1786	Johann Anton Wenke

Jest od roku 1786 zwierzchnikiem obecnym Ignaz Bonawentura Folkmer. Ówże jest okręgowym inspektorem szkolnym równocześnie i człekiem tolerancyjnym niezwykle. Dwóch kapłanów jemu podlega.

W parafii granicach się następujące wsie znajdują: Bobrowniki, Graniczna, Zieleńiec, Dolina, Homole, Zielone, Kulin Kłodzki, Kohlau, Grodziec, Ludów, Słuszów, Steinbruch²⁰. I kościół filialny w Łężycach z należącymi do niego wsiami: Łężno, Johannsthal²¹, Kociołek, Żyznów.

Ongiś Szczytna do parafii należała z przylegającymi do niej po Duszniki wioskami: Annaberg²², Szklarką, Podborzem, a także z Ocieszowem, została jednak oddzielona i oddzielną parafią uczyniona²³. Dla tutejszego proboszcza jako odszkodowanie za uszczerbek w dochodach otrzymał tenże rekompensatę roczną następnie w wysokości 75 guldenów, nauczyciel 20 guldenów, a do kasy kościelnej wpływało 5 guldenów z kamery solnej cesarskiej w Pradze, acz od roku 1782, przeciwnie, na cesarza rozkaz wpływy te wstrzymane zostały²⁴.

²⁰ Kolonia nieposiadająca polskiej nazwy. Kilka domów nad wsią Dolina wchłoniętych przez Złotno i stanowiących jego wschodni kraniec.

²¹ Kolonia nieposiadająca nazwy polskiej. Obecnie górna, północna część Łężyc.

²² Kolonia nieposiadająca polskiej nazwy. Stanowiło ją kilka domów na zachód od Ocieszowa. W górnej części mieściła się kaplica św. Anny.

²³ Kościół parafialny w Szczytnej poświęcono w 1743 roku. Zob. P. Pregiel, *Duszniki w państwie fryderycjańskim...* [9], s. 114.

²⁴ Mimo przejścia ziemi kłodzkiej przez Prusy w 1742 roku pozostała ona częścią archidiecezji praskiej (do 1972 roku). Józef II, który po śmierci Marii Teresy w 1780 roku przejął stery państwa habsburskiego, nie zamierzał finansować więcej parafii pracującej na rzecz poddanych pruskich i będącej *de facto* częścią pruskiej machinery państwowej.

Między rokiem 1625 a 1788, czyli w przeciągu 163 lat, w dusznickiej parafii małżeństwem 3876 par się złączyło, 16371 razy chrzczono i 12739 [zmarłych] chowano.

2. Kościół Św. Krzyża, także kościołem niższym zwany, został w 1611 roku przez ewangelików wzniesiony. Długi jest na 32 łokcie i na 17 łokci szeroki. Budowlą masywną jest, choć z dachem drewnianym, wieżę z dzwonem też posiada. W 1664 roku zaczęto tam katolickie nabożeństwa odprawiać. W 1692 roku w kościół piorun uderzył. W 1694 roku organy zbudowane zostały, a w 1695 roku ambona. Jest [tenże kościół] od 1774 roku jako kościół cmentarny wykorzystywany. W latach 1788 i 1789 obecny miejski proboszcz, pan Folkmer, zupełnie jego wnętrze zmienił. Podłoga płytkami kamiennymi wyłożona została, ławy ogólnie odnowione, we wnętrzu jego znajdujący się chór boczny, drewniany i zbutwiały, zdemontowany, natomiast [chór] organowy urządzony wygodniej, a trzy ołtarze obok ambony gustowniej wzniesione.

W dystrykcie homolskim jest wielu ewangelików, którzy, ponieważ zbyt od Kłodzka są oddaleni, pozbawieni wszelakich nabożeństw zostali. Kaznodzieja, pan Pohle z Kłodzka, w królewskim Oberkonsystorium²⁵ we Wrocławiu wstawił się dlatego o umożliwienie, by wolno mu było w tymże kościele Św. Krzyża kilka razy w roku nabożeństwo luterańskie odprawiać. W rezultacie Oberkonsystorium we Wrocławiu się do Konsystorium arcybiskupiego w Pradze zwróciło, a stamtąd decyzja przyszła dokładnie 14 lipca 1789 roku dla dziekana hrabstwa, pana Wintera²⁶, a przez niego dla tutejszego miejskiego proboszcza, pana Folkmera, ewangelikom umożliwiającą za określone wystawione rewersalia nabożeństwa w tym kościele odprawianie. Ta godna wzmianki w Dusznikach panująca swoboda w życie w 1789 roku, dnia 20 sierpnia weszła, o czym więcej można w 10 tomie, cz. 9, s. 287 „Schlesische Provinzialblätter”²⁷ przeczytać.

Poza wyżej wzmiankowanymi kościołami oboma znajdują się tutaj jeszcze dwie kaplice, a mianowicie:

3. Kaplica Św. Trójcy, która poza miastem na wzgórzu stoi. Wzniesiona została w roku 1698 przez dusznicką społeczność z następujących wydarzeń powodu. Gdy w roku 1679 zaraza w hrabstwie [kłodzkim] szalała, a poszczególne miasta mieszkańców traciły i pustoszały, kilkakrotnie zebrały się z własnej inicjatywy dzieci tutejsze, chorągiewki sobie sprawiły a ze śpiewem i w modlitwach niby procesja na tąże górę przeszły, gdzie Boga o oddalenie zarazy od ich rodzinnego miasta błagały. Poprzez to na swych rodzicieli wpływ wywarły, a także na współmieszkańców in-

²⁵ Na temat Oberkonsystorium zob. P. Pregiel, *Terytorium i struktura administracyjna ziemi kłodzkiej...* [16], s. 221.

²⁶ Lata sprawowania urzędu dziekana przez Karla Wintera: 1767–1808. Zob. P. Pregiel, *Polityka kościelna w hrabstwie kłodzkim za panowania Fryderyka II*, „Zeszyty Muzeum Ziemi Kłodzkiej” 2001, t. 7, s. 34.

²⁷ Elitarny miesięcznik śląski wydawany we Wrocławiu w latach 1785–1849. Zimmermann był do 1812 roku jego współwydawcą. Zob. więcej: <http://de.wikipedia.org/wiki/Schlesische_Provinzial-bl%C3%A4tter> [dostęp: 27 listopada 2010 roku].

nych, którzy się ostatecznie do dzieci owych przyłączyli i w tej samej intencji swą modlitwę z modlitwą dzieci połączyli. W rezultacie Duszniki wówczas rzeczywiście mniej tym nieszczęściem dotknięte zostały niż inne miejscowości. Więc po tym wszystkim została na pamiątkę i na chwałę Trójcy Świętej kaplica ta wzniesiona.

W całości z kamienia jest, jedną wieżyczkę z niewielkim dzwonem posiada, na przyjemnym wzgórzu od strony wschodniej i północnej wysokimi świerkami porośniętym stoi, miasto ku południowi jest położone i w dni świąteczne, a także w niedziele do kaplicy liczni mieszkańcy ściągają. Podchodzi się do niej po stromej dróżce z 99 schodów kamiennych złożonej, które, gdy już wystąpiły ubytki, zrekonstruowane w roku 1760 dzięki datkom przeróżnych dobroczyńców za sumę 200 talarów Rzeszy zostały. Przy kaplicy pustelnia się znajduje, w której eremita, równocześnie doglądając kaplicy, żyje. Pustelnia także założona przez mieszczan w roku 1704 została.

4. Kaplica Św. Anny przy Romsgasse²⁸. Jest niezwykle mała, a została wybudowana przez miejscowego obywatela, sukiennika Philippa Lischke w roku 1763²⁹ za 800 talarów Rzeszy, a przez jego małżonkę zgodnie z testamentem uzupełnioną kwotą 200 guldenów na 5 procent złożoną. Kaplica jest także masywna i wieżyczkę z niewielkim dzwonem posiada.

Ponadto jeszcze 3 solidnie ukształtowane statuy ustawione na placach publicznych tutaj istnieją. Jedna na Rynku stoi; główną postacią jest Matka Maria z Dzieciątkiem Jezus na rękę, a po bokach ma dwóch rycerzy, Florianą i Sebastiana. Druga [statua] się nad Bystrzycą [Dusznicką] obok dolnego młyna znajduje i podobiznę Maryi z Dzieciątkiem przedstawia. Trzecia [statua] przy szpitalu stoi i jest nią Jan Nepomucen.

5. Dom parafialny jest masywnym, dostatecznie wygodnym budynkiem ze stajniami, browarem, stodołą, ogrodem i dziedzińcem. Około roku 1708 wzniesiony został.

6. Szkoła miejska jest budynkiem zupełnie nowym, dopiero w roku 1784 postawionym, masywnym, płaskim dachem pokrytym i kosztowała 927 talarów Rzeszy zebranych bez zgody władz, do czego kamera miejska, społeczność obywateli i kasa kościelna – każde po trzeciej części się dołożyły. Mieści szkoła dwie klasy lekcyjne i dwa pokoje mieszkalne dla nauczycieli [przeznaczone]. Rektor szkoły, Fritsch, wyższą klasą się zajmuje, organista Wolf natomiast dzieci niższych klas naucza.

7. Szpital. Pierwszy fundator poprzedniego szpitala nie jest znanym. Jakowoż gdy szpital pierwszy powódź w 1601 roku całkiem zmyła, został następnie wzniesiony i na nowo wybudowany w roku 1606 za administracji Christopha Peschke i Lorenza Geuckela obecny, w którym jedynie najniższa kondygnacja jest murowana. Szpital posiada kapitał w wysokości 1608 talarów Rzeszy. Część funduszy wykorzystywana jest na utrzymanie 12 pacjentów, reszta na budynki albo, jeśli powyższe koniecznym nie jest, na kapitału pomnożenie. Nad szpitalem jeden z radnych sprawuje kontrolę.

²⁸ Patrz przypis 14.

²⁹ Rok zakończenia wojny siedmioletniej i podpisania pokoju w Hubertusburgu (15 lutego 1763 roku).

Pozostałymi miejskimi budowlami są:

8. Ratusz z wieżą i zegarem bijącym; zbudowany w 1584 roku został, a odnowiony w roku 1619. W tymże znajdują się, poza zwykłymi pokojami sesyjnymi i ratuszowymi komnatami, pomieszczenia celne i akcyzowe oraz burmistrzowe mieszkanie.

Ilustr. 3. Pocztaówka miasta z 1902 r. z widokiem kościoła parafialnego i rynku, zbiory Muzeum Papiernictwa, sygn. MD 295 Dz.M.

9. Szynek, prastara budowla kamienna, jedna z najstarszych w mieście, ze sklepieniem kupieckim, izbami czterema, ogródkiem i dziedzińcem sporym, należał onegdaj do pana tej ziemi i zwany był także domem cesarskim, lecz odkupiony przez dystrykt Homole do kamery miejskiej obecnie należy.

10. Służbówka, tak samo stary, masywny budynek z kilkoma izbami i celami więziennymi.

11. Piwiarnia, murowana pośrodku Rynku stoi, a do niej stragany mięsne i piekarnicze są dobudowane.

12. Mielcuch, także masywny, stoi przy młyńskich rowach.

13. Budynek celny przy drodze kłodzkiej.

14. Cegielnia.

15. Wspólnotowa stodoła.

16. Budynek strzelniczy.

Budynków prywatnych znajduje się, jak poniżej:

W mieście	203
Na przedmieściach i w Vorder-Kohlau	20
W koloniach stanowiących własność miasta	51
Suma	274
Do tego wyżej wspomniane budynki publiczne	16
łącznie więc	290

Wśród domostw prywatnych znajdują się:

3 folwarki, 3 oberże, 2 młyny zbożowe, 2 młyny papiernicze wraz ze stępą, 1 tartak, 4 folusze lniarskie, płócienne i skórzane, 1 bielarnia.

§ 4

Mieszkańcy

Większość mieszkańców jest katolickiego wyznania, niewielka część ewangelickiego. Liczba mieszkańców wynosiła w mieście, na przedmieściach i w należących do miasta koloniach Kohlau, Ludów, Grodziec i Hummelwitz³⁰:

w roku	1778	–	1351	dusz
	1779 ³¹		1455	
	1780		1398	
	1781		1368	
	1782		1392	
	1783		1475	
	1784		1502	
	1785		1510	
	1786		1542	
	1787		1482	
	1788		1502	

Wyliczono w poniższych latach i wspomnianych miejscowościach wśród ludności:

w roku	małżeństw	urodzeń	zgonów
1778	5	55	94
1779	21	51	78
1780	11	62	44
1781	9	60	48
1782	8	53	37
1783	5	56	51
1784	8	62	62
1785	11	48	53
1786	8	57	69
1787	10	53	27
1788	7	55	35
<hr/>			
W ciągu 11 lat	103 pary	612	598
na jeden rok przypada	9 par	55 ½	54

³⁰ Obecnie nieistniejąca kolonia w rejonie Homola, nieposiadająca polskiej nazwy.

³¹ W latach 1778–1779 toczy się na pograniczu śląsko-czeskim, także na ziemi kłodzkiej, bawarska wojna sukcesyjna.

Na jedno małżeństwo wychodzi więc 6 dzieci, a skoro na jeden rok przypada 1452 mieszkańców, to spośród 27 umiera [rocznie] jeden.

W roku 1787 mieszkańcy spożywali: 213 korców pszenicy, 838 korców żyta i jęczmienia, 737 korców słodu, 111 korców śruty gorzelnianej, 49 sztuk krów, 120 sztuk świń, 299 sztuk cieląt, 319 sztuk baranów. 1314 kamieni [pruskich]³² wełny zostało zebrane.

§ 5

Źródła wyżywienia

Są nimi:

1. Uprawa roli, z czego zasiew wokół miasta 475 korców przynosi.

Opis Śląska IX t[om], 3 [miasta?]³³

2. Hodowla; w roku 1788 mieszkańcy 121 krów mlecznych trzymali, 27 kóz, 65 owiec.

3. Urbarz piwny, który w 103½ przywilejach piwnych się zawiera i 95 domostw dotyczy. Ta konkretnie gałąź wyżywienia podupadła znacząco. Jeszcze w roku 1786/1787 uwarzono 836 achteli, natomiast w roku 1787/1788 już tylko 573 achteli. Podlega przymusowi śrutu ludność wsi Słoszów, Dolina, Bobrowniki, Kohlau, Graniczna, Zieleniec i kolonii Ludów, Hummelwitz i Grodziec.

4. Fabryki i handel. Najbardziej znaczące w tej dziedzinie są:

a) Fabryka sukiennicza. Czas jej powstania w Dusznikach znany nie jest; ustalono jedynie, że w roku 1583 Rada [miejska] regulamin rzemieślniczy, zwyczaje i wolności dla cechu sukienników potwierdziła, i że wówczas tutaj jedynie 12 mistrzów [cechowych] przebywało. Z powodu czeskich niepokojów³⁴ owi swe przywileje, tak samo zresztą jak i inni, utracili. Jednakże C[esarz] Ferdynand III dnia 14 listopada 1654 roku takowe nie tylko osobiście potwierdził, lecz nawet jeszcze ulepszył i poszerzył. Tak więc cech przykładowo zapewnienie otrzymał: że nikt w Dusznikach poza dniami jarmarków wyrobem szat trudnić się nie może, kto by sukiennikiem tutejszym nie był. I dalej, że tenże cech przed wszelkimi podatkami na tych ziemiach chronion będzie, etc. W tym roku w Dusznikach 30 mistrzów [sukienniczych] przebywało.

Od czasu owego coraz bardziej manufaktura rozwijana była; szczęśliwym dla niej momentem rok 1751 stał się, kiedy kamień wełny ledwie 5 do 6 śląskich talarów kosztował, a jeszcze szczęśliwsze były lata 1764 do 1766, gdy za kamień wełny 3 talary Rzeszy płacono. Do tego dochodziło jeszcze, że sukna dusznickie w tym okresie wielkim cieszyły się poważaniem i z równym pożądanem nabywane zarówno przez krajowych, jak i zagranicznych kupców z Czech, Austrii i Tyrolu

³² Kamień pruski (niem. *Großstein*) – 10,289 kg. Do reformy miar i wag z 1816 roku były w użyciu także kamienie małe [niem. *Kleinsteine*] – 5,145 kg.

³³ W oryginale: „Besch. v. Schl. IX. B. 3. St. O”. Zob. *Beiträge zur Beschreibung von Schlesien. Neunter Band* [1], s. 209.

³⁴ Czeskie powstanie narodowe zapoczątkowane w 1618 roku.

były. Zasadniczo jednak przez rynki w Wiedniu i Linzu na wszelakie inne zakupywane były, a sukiennicy tutejsi ledwie podolać dawali radę zamówieniom, które do nich ze wszęch miejscowości napływały. Jednakże zaczęto w efekcie sukno produkować jakoby twardsze; cena wełny podskoczyła, a cena sukna nie zmieniona pozostała, zysk mniejszym się stał, kupcy sukienni aż tyle już nie kupowali i to wszystko spowodowało upadek w tymże zarobkowaniu, które zaczęło stopniowo do Nowej Rudy się przenosić i nabrało, jak dalej wspomniane zostanie³⁵, nowego wymiaru.

Lepszemu uwidocznieniu poprzedniego i obecnego sukiennictwa stanu mogą następujące dane posłużyć:

w 1751 było:	w 1789 jest:
106 mistrzów	85 mistrzów
62 czeladników	6 czeladników synowie mistrzowscy
15 terminatorów	2 terminatorów synowie mistrzowscy
6 krojczych sukienniczych	4 krojczych sukienniczych
18 krojczych sukienniczych czeladników	krojczych sukienniczych czeladników ³⁶

Wynagrodzenie pracownicze

W roku 1764 płacono:	1789 płaci się: talarów Rzeszy
Za cały gręplarz 34 łokcie długi, 10/4 łokci szeroki	18 – 10
Za ½ gręplarza takóž długo i szerokiego	12 – 8
Za 1 ekstradelikatny, takóž długi i szeroki	6 1/3 – 4 2/3
Za 1 średniodelikatny 30 łokci długi, 9¼ szeroki	3 11/15 – 3 1/3
Za 1 zwyczajny, takóž długi i szeroki	2 2/11 – 2 1/3

Przy tym wspomnieć jeszcze należy, że wcześniej mistrzowi do każdej sztuki sukna znak określonej jakości nieprzebranej wełny dodać należało. Kiedy już mistrz odpowiadającą przepisom sztukę takiego sukna dostarczył, mógł naonczas wełnę przy produkcji zaoszczędzoną za właściciela zgodą dla potrzeb własnych zatrzymać. Obecnie natomiast przywilej ten, pomimo zapłaty zmniejszonej, zlikwidowanym został.

W ubiegłym, 1788 roku, składała się fabryka sukiennicza z 86 majstrów, 6 czeladników, 12 terminatorów, 4 krojczych sukienniczych, 19 zamkniętych warsztatów sukienniczych, 42 otwartych warsztatów sukienniczych, 24 wykorzystywanych krosien, 1 farbiarni, 2 foluszy, 8 plecionek wełnianych.

Sukna sporządzono w roku:

1786/7	–	1272
1787/8	–	1248

Do [załogi] manufaktury należy ogólnie, przedzalników wliczając etc., 360 osób.

b) Fabryka papieru. W jakim czasie wybudowany tutaj pierwszy młyn papierniczy został, tego odnaleźć się nie da. Z księgi miejskiej okazuje się jedynie, że papiernik Ambrosius Tepper miał jakoby w roku 1562 swój udział we młynie papierniczym Ni-

³⁵ W rozdziale *Beyträge...* dotyczącym miasta Nowa Ruda.

³⁶ Błąd w druku. Nie podano liczby czeladników w 1789 roku.

kolausowi Kretschmarowi³⁷ z Saksonii sprzedawać. Młyn więc już w owym czasie stać musiał i był zapewne jednym z najstarszych w tym kraju. Jednakże w roku 1601, dnia 24 sierpnia został w wyniku oberwania chmury zmyty z powierzchni ziemi.

Ilustr. 4. Fot. młyna papierniczego z lat 20. XX w., zbiory Muzeum Papiernictwa, sygn. MD 207, Dz.M.

Młyn obecnie stojący następnie w 1605 roku przez Gregoriusa Kretschmara³⁸, jednego z synów wyżej wspomnianego, wzniesiony został. Szczęśliwym trafem onże źródło odnalazł i sposób, by skierować strumień wody na urządzenia [młyna] obmyślił. Woda ta takie właściwości posiadała, że dzięki niej tak dobry i trwały papier wytwarzany był, iż w ciągu stuleci nie ulegał on karaluchom i molom. Owo źródło wytryska po południowej stronie Bystrzycy [Dusznickiej] na łące należącej do jednego z mieszczan, a młyn papierniczy uzyskał prawo, że za roczną należnością w wysokości 45 grajcarów jest do wieczystego przejęcia wody płynącej po łące i wykorzystania na potrzeby warsztatu uprawniony. Tenże Gregorius Kretschmar został podniesiony przez cesarza Rudolfa II³⁹ do szlacheckiego stanu, otrzymał predykat von Schenkendorf, a zmarł w roku 1623.

³⁷ O rodzinie papierników Kretschmerów zob. D. Błaszczyk, R. Sachs, *Słownik papierników śląskich do 1945 roku*, cz. 2: H–L, „Rocznik Muzeum Papiernictwa” 2008, t. 2, s. 149–155. Nikolaus Kretschmer zostaje wymieniony na s. 151.

³⁸ Wymieniony w *Słowniku* jako Gregor. Zob. D. Błaszczyk, R. Sachs, *Słownik papierników śląskich do 1945 roku*, cz. 2: H–L [37], s. 151.

³⁹ Cesarz Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego i król Czech w latach 1576–1612, król Węgier i arcyksiążę Austrii (jako Rudolf V) w latach 1576–1608 z dynastii Habsburgów. Więcej: V. Press, *Rudolf II (1576–1612)* [w:] A. Schindling, W. Ziegler, *Die Kaiser der Neuzeit...* [8], s. 99–111. Wikipedia przesuwa koniec panowania Rudolfa II na rok 1611, zob. <[http://de.wikipedia.org/wiki/Rudolf_II_\(HRR\)](http://de.wikipedia.org/wiki/Rudolf_II_(HRR))> [dostęp: 27 listopada 2010 roku].

Jako posiadacz młyna następcą jego syn tegoż został, Samuel Kretschmar v. Schenkendorf⁴⁰, po którym znowu syn jego dziedziczył, Christian Kretschmar v. Schenkendorf⁴¹ w roku 1640. Ówże młyn jeszcze bardziej rozbudował i z powodu piękna wytwarzanego papieru zlecenie otrzymał, wszelkie urzędy i dykasterie⁴² we Wrocławiu [w papier] zaopatrywać zgodnie z potrzebami. Także dokupił on w roku 1685 dla siebie i swoich następców od ówczesnej cesarskiej komisji alienacyjnej między innymi prawa wyłączności na pozyskiwanie szmat w całym hrabstwie kłodzkim.

Po tymże młyn stał się własnością syna jego, Wilhelma Kretschmara v. Schenkendorf⁴³, który był jego ostatnim posiadaczem z owej rodziny pochodzącym. Także po zgonie jego przeszedł młyn drogą sprzedaży w ręce Antona Hellera⁴⁴ z Frydlandu w Czechach⁴⁵. Ów wniósł do jego [funkcjonowania] udoskonalenia liczne. W 1709 roku onże od cesarskiego urzędu podatkowego młyn dolny wykupił, po dzień dzisiejszy jeszcze takowym mianem określany, który wcześniej stanowił był hamernię żelazną, a następnie tartak i kosztów nie szcędząc w zakład papierniczy go przekształcił. Tak samo doprowadził on do zakładu jeszcze dwa strumienie wody rurami, nadające się dobrze do produkowania papieru, z których jeden z tak zwanego zawora wypływał, a drugi niedaleko Wzgórza Kaplicznego. W roku 1742 pozostawił on młyn swojemu synowi, Antonowi Benedyktowi Hellerowi⁴⁶, który ten zakład do wielkiej doskonałości przywiódł. Za sumę 1000 talarów Rzeszy onże całkiem na holenderski sposób produkcję papieru przestawił i dla lepszego fabryki funkcjonowania zwolnienie z wrocławskiej królewskiej kamery [wojennej i dominialnej] otrzymał, by szmaty zbierać w kilku okręgach górnośląskich w miejsce prawa dotychczasowego do zbierania w okręgu broumowskim w Czechach, który utracony został⁴⁷. Ze względu na szczególnie pięknie wyglądający holenderski papier tenże w roku 1750 Fryderyk II⁴⁸ godność królewskiego papiernika dworskiego otrzymał. Zakupił także wolne dobra sędziowskie Kohlau lub Bronnendorf⁴⁹ i zmarł w 1772 roku.

⁴⁰ D. Błaszczyk, R. Sachs, *Słownik papierników śląskich do 1945 roku*, cz. 2: H–L [37], s. 152–153.

⁴¹ *Ibidem*, s. 149–150.

⁴² Dykasteria (od gr. *dikasterion* – władza, sąd) – to urząd administracyjny Kościoła katolickiego. Większość watykańskich dykasterii zwana jest obecnie kongregacjami lub radami.

⁴³ W *Słowniku* jako Christian Wilhelm. Zob. D. Błaszczyk, R. Sachs, *Słownik papierników śląskich do 1945 roku*, cz. 2: H–L [37], s. 155.

⁴⁴ W *Słowniku* jako Johann Anton Heller. Zob. D. Błaszczyk, R. Sachs, *Słownik papierników śląskich do 1945 roku*, cz. 2: H–L [37], s. 116–118.

⁴⁵ Bömisch-Friedland.

⁴⁶ Anton Benedykt Heller. Zob. D. Błaszczyk, R. Sachs, *Słownik papierników śląskich do 1945 roku*, cz. 2: H–L [37], s. 118–119.

⁴⁷ W traktacie pokojowym berlińskim (z 28 lipca 1742 roku) utworzono granicę państwową między Broumowem a Radkowem. Dokładny przebieg granicy w: P. Pregiel, *Terytorium i struktura administracyjna ziemi kłodzkiej...* [16], s. 216–219.

⁴⁸ Fryderyk II Hohenzollern – Fryderyk Wielki (1740–1786) – król pruski i elektor brandenburski, anektował Śląsk i ziemię kłodzką oraz (w 1742 roku) włączył ziemię kłodzką do śląskiego systemu administracyjnego.

⁴⁹ Tak w oryginale. Możliwe, że chodzi o ziemie Brottendorff, obecne okolice Zdroju i parku zdrojowego w Dusznikach.

Na owego miejsce przyszedł obecnie jego zięć, Johann Joseph Ossendorf⁵⁰ z Commvthau⁵¹ w Czechach, który podróżując, wiele doświadczeń z dziedziny swego rzemiosła zgromadził i przez ich wprowadzenie zakład w dotychczasowym stanie utrzymał, a częściowo go nawet ulepszył.

Obecnie zakład w pieczy wdowy po nim, Antoniny⁵², z domu Heller, się znajduje i znacznie lepiej jest prowadzony, szczególnie, że zbytu nie brakuje, a zakład tak jest zorganizowany, iż jeszcze mogłoby być zatrudnionych o trzecią część pracowników więcej, gdyby wzmagający się brak surowców, szczególnie do wyrobu wykwintnego papieru, zahamowania produkcji nie spowodował.

W młynie pracuje obecnie 8 papierników, 4 praktykantów, 1 uczeń, 4 mężczyzn, 9 kobiet. Poza nimi jest zazwyczaj zatrudnianych na większą część roku od 10 do 12 kobiet do segregowania, przycinania etc. materiałów. Rocznie produkowanych jest w tej fabryce: 20 bel wykwintnego papieru, 360 bel papieru do pisania, 60 bel papieru pakunkowego.

c) Tkactwo płócienne

W roku 1788 było tu tkaczy płócienniczych

W Dusznikach	18 mistrzów	–	7 czeladników
W Vorder-Kohlau	3 mistrzów		–
W koloniach	15 mistrzów		–
Razem	36 mistrzów	–	7 czeladników

Krosna tkackie się znajdowały:

W Dusznikach	31	–	królewskich	5
W Vorder-Kohlau	4	–	królewskich	1
W koloniach	20	–	królewskich	9
Razem	55	–	15	

Płótna lniarskiego zostało sporządzone:

W Dusznikach zostało sporządzone	105	kup
W Vorder-Kohlau zostało sporządzone	55	kup
W koloniach zostało sporządzone	115	kup
Razem	275	kup

Ogólnie było w tej części dystryktu homolskiego, składającej się z 21 wiosek, podlegających podług rewizji pod miasto Duszniki i pod tutejszego rewizora fabrycznego, obecnie radnego Krause, w roku 1788: 13 zbieraczy przędzy, 4 mistrzów przędzalniczych, 16 stemplowników, 210 tkaczy, 584 kołowrotek przędzalniczych, 164 powszechnie używane krosna, 2 bielarnie w Dusznikach i w Szklarcie. Wybielonych w pierwszej zostało ponad 3000 kup, w ostatniej około 1200 kup.

⁵⁰ Johann Joseph Ossendorf. Zob. D. Błaszczyk, R. Sachs, *Słownik papierników śląskich do 1945 roku*, cz. 3: M–R, „Rocznik Muzeum Papiernictwa” 2009, t. 3, s. 94–96.

⁵¹ Chomutov w Republice Czeskiej.

⁵² W *Słowniku*: Josepha Antonina, zob. D. Błaszczyk, R. Sachs, *Słownik papierników śląskich do 1945 roku*, cz. 3: M–R [50], s. 94.

Sporządzono płótna:

W 1787 roku – 3068 kup

W 1788 roku – 3185 kup

W przywilejach rzemieślniczych dla cechu poszewników w Dusznikach, które tak samo jak dla sukienników w roku 1654, dnia 14 listopada przez cesarza Ferdynanda III potwierdzone zostały i w całości w 26 artykułach się zawierają, stoi między innymi:

§ 7. że marzannę i farbownik marzanny, a także wełnę owczą i bawełnę skupować mogą i następnie innym rzemieślnikom ją odsprzedawać.

§ 8. że pełne prawo posiadają za krótko zwiniętą w kłębek przędzę zabrać, spalić albo spożytkować na cele kościelne.

§ 13. że nikomu nie wolno wytwarzać płótna szerszego niż łokieć, jeśli nie ma cechy od poszewnika w Dusznikach pod karą jednej kopy groszy i utraty swoich produktów. Nikomu nie wolno także w odległości 1 mili produkować płótna innego niż 3½ ćwierci szerokiego pod karą 1 kopy [groszy].

§ 15. że nikt w Dusznikach nie może przędzy dla zysku kupować ani w mieście, ani na cotygodniowych targowiskach, ani nawet w domostwach a ze szkodą dla cechu poszewników, z wyjątkiem tutejszych mieszkańców, którym przędzę dla ich domostw kupować wolno. Przepis ten nie obejmuje jarmarków etc.

5. Handel jest tutaj zresztą w ogóle w sposób należyty przez 4 grosistów suknem, płótnem i innymi towarami przewozowymi prowadzony, natomiast 3 kramarzy prowadzi [sprzedaż] specerajen⁵³ etc.

We wtorki odbywa się targ cotygodniowy, na którym sprzedaje się dużo płótna, przędzy i słodkiego ciasta.

Odbywają się cztery jarmarki, mianowicie 1. w niedzielę po Nowym Roku, 2. w niedzielę po święcie Walpurgii⁵⁴, 3. w niedzielę po Św. Piotrze i Pawle⁵⁵, 4. w niedzielę przed Św. Michałem⁵⁶. Na wszystkich czterech jarmarkach fachowcy od sukna, flaneli etc. wyborne interesy czynią.

6. Uczestniczą też nieco przejezdni we wpływach mieszkańców, jakoż gościniec wojskowy tędy przebiega, przez który liczni do Karlsbadu⁵⁷ i do Rzeszy ciągną.

7. Sztukami i rzemiosłem zajmują się następujący: 1 aptekarz, 2 cyrulików, 4 piekarzy z 9 kramami, 3 bednarzy, 6 gorzelników, 1 piwowar, 1 rusznikarz, 1 farbiarz, 6 rzeźników z 6 jatkami, 1 rękawicznik, 36 tkaczy lniarskich, 1 garbarz, 1 malarz, 4 murarzy, 2 młynarzy, 8 papierników, 1 cukiernik korzenny, 1 rymarz, 2 siodlarzy, 2 ślusarzy, 4 kowali, 10 krawców, 1 kominiarz, 7 szewców z 9 stoiskami, 2 łątaczy obuwia, 2

⁵³ Artykuły korzenne, używki, artykuły importowane itd.

⁵⁴ Święto Walpurgii – noc z 30 kwietnia na 1 maja. W mitologii nordyckiej noc zmarłych, złych duchów. Kojarzona z sabatem czarownic na Górze Brocken (Góry Harzu).

⁵⁵ 29 czerwca.

⁵⁶ 29 września.

⁵⁷ Obecnie Karlovy Vary w Republice Czeskiej. W XVIII wieku najpopularniejsze uzdrowisko w Cesarstwie.

mydelników, 2 powroźników, 1 stelmach, 2 pończoszników, 3 stolarzy, 2 garncarzy, 85 sukienników, 4 krojczych sukienniczych, 1 woskarz, 4 białokórników, 5 cieśli.

§ 6

Różnorodności

a) O towarzystwie muzycznym. Już w 1591 roku założone tutaj zostało, jak głośzą o tym w roku 1655 dnia 2 marca sporządzone i wciąż istniejące statuty, Bogu na chwałę, a wszystkim mieszkańcom na szczególną sławę i chwałę, muzyczne bractwo, którego liczebność jednak podczas nadciągającej zawieruchy wojennej⁵⁸ zmniejszyła się znacznie. W roku 1655 zebrało się na nowo kilku miłośników muzyki z rektorem Martinem Johannem Gaude na czele, wydobyli ponownie statuty dawne i do roku 1679 do towarzystwa 15 członków należało. Najważniejszym było, że po jakimś czasie związek znowu na nogi stanął. Ostatecznie spotkali się w roku 1746, dnia 16 maja przeróżni pasjonaci w tym samym celu; stworzyli z konkretnymi przepisami do dziś istniejące w Dusznikach muzyczne bractwo chóralne, które do roku 1788 liczbę 56 członków muzykujących skupiło. W ciągu roku spośród siebie wybierało bractwo własnego seniora, podsena i sekretarza większością głosów. Jednakże ci przedstawiciele nie mieli nic wspólnego z kierownictwem muzyki kościelnej, która jedynie nauczycielowi szkoły podlegała.

b) z posiadłości do kamery miejskiej należących w roku 1595 wydzierżawiło miasto Duszniki od cesarza Rudolfa [II] zamek i państwko Homole tytułem zastawu. Ostatecznie owe w dniu 10 lipca 1598 roku za sumę 10 000 talarów śląskich na własność wykupiło, które to kupno cesarz Ferdynand III na nowo w 1629 roku, dnia 15 stycznia, z wszelkimi z tego aktu wypływającymi uprawnieniami potwierdził. Do tego zakupionego państwka należały w owym czasie:

1. Folwark w Jeleniowie, który do dóbr wolnosędziowskich został wprawdzie przypisany, ale już w 1599 roku miasto sprzedało go niejakiemu Kasperowi Altowi.

2. Folwark przy opuszczonym zamku Homole z całą należącą do niego ziemią uprawną, łąką taszowską⁵⁹, lasami i prawem do polowań na drobną zwierzynę w tychże.

3. Tzw. łąki poranne, które graniczą z polami należącymi do Słoszowa i leżą nad strumykiem, który płynie z Kulina Kłodzkiego i wpada do stawu koło Łężyc.

4. Kamieniołom wapienny⁶⁰ wraz ze znajdującymi się w pobliżu łąkami i piecami wapiennymi.

5. W mieście dom cesarski, albo dziś tawerną zwany, do którego należy ogród i kawałek łąki.

6. Wszystkie stawy, rowy stawowe i związany z nimi system wodę odprowadzający w dystrykcie dusznickim i lewińskim⁶¹.

⁵⁸ Mowa o wojnie trzydziestoletniej, 1618–1648.

⁵⁹ W oryginale: Tassauer Wiese. Nazwa lokalna. Dokładna lokalizacja nie została ustalona.

⁶⁰ W oryginale: Kalksteinbruch. Prawdopodobnie Wapienniki między Homolem a Kozią Halą.

⁶¹ Niejasność. Duszniki i Lewin znajdowały się w tym samym dystrykcie. Zob. P. Pregiel, *Terytorium i struktura administracyjna ziemi kłodzkiej...* [16], s. 219.

7. Wolne obszary rybne w wodach homolskich i w Złotnowskim Potoku⁶² koło Łęczyc aż do Kamiennego Potoku, następnie od Kamiennego Potoku aż do wsi Szczytna po obu stronach, dalej do Bystrzycy Dusznickiej również po obu stronach aż po ujście Szczytnieńskiej Wody, a stamtąd – ale tylko po jednej stronie, ku Podborzu aż do brodu na Hallenwasser⁶³ i dalej po Szklarską Wodę⁶⁴ wzdłuż, od jej źródła po obu stronach do miejsca, gdzie wpływa do Bystrzycy Dusznickiej. Stamtąd znowu po obu stronach do miejsca, gdzie Rogoziniec⁶⁵ do niej dochodzi.

8. Wzgórze Homolskie, na którym teraz jeszcze pozostałości prastarego zamku warownego ujrzyć można. Szambelan Schäfer obecnie je w miejsce zabaw przekształcił. Przyjemna droga jezdną drzewami wysadzana, zaczynająca się u stóp wzgórza, wejście na wierzchołek tegoż ułatwia. Gdy wchodzimy, dziwić może po prawej stronie drogi sadyba z ogródkiem, lecz gdy znajdziemy się na górze, skąd roztacza się piękny widok na Czechy i na szczyty Karkonoszy⁶⁶, normalnością się staje tego typu letnich domów ku rozrywce wznoszenie. Od wschodniej strony, nieopodal ruin zamku, są naturalne grotty i podcienie ulokowane, a po wielokroć upiększa tę scenę między starą wieżą a domkiem letniskowym kolumna na chwałę i z wizerunkiem Jego Majestatu, obecnie nam panującego króla⁶⁷ postawiona.

Das Homolsch Gef.
 Ilustr. 5. Ruiny zamku Homole w 1821 r. w: C.F. Mosch, *Heilquellen Schlesiens und der Grafschaft Glaz, Breslau-Leipzig 1821, Biblioteka Muzeum Papiernictwa, sygn. 3100*

Wszystkie te tereny i uprawnienia jeszcze obecnie kamera posiada aż do wolnego sędziostwa w Jeleniowie, które, jak przedstawiono wcześniej, zostało od nich

⁶² Woryginał: Krummen Wasser – strumień zwany także niekiedy Złotym Potokiem.

⁶³ Strumień na południowy wschód od Szczytny. Dokładnej lokalizacji strumienia nie ustalono. Wydaje się, że pod tą nazwą może kryć się Księży Potok.

⁶⁴ Strumień przepływający przez Nowe Bobrowniki, wzdłuż wsi, zwany także Laska. Niemiecka nazwa: Gläserwasser.

⁶⁵ U Zimmermanna: Eichwasser. Niemiecka nazwa kartograficzna brzmiała: Eichfluß. Zob. *Meßtischblätter 1882*, herausgegeben 1884, 1 : 25 000, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Biblioteka, Oddział Kartograficzny, sygn. 613/C/III, arkusz: 32 84, Grunwald.

⁶⁶ Patrz przypis 15 dotyczący pojęcia 'Riesengebirge'.

⁶⁷ Fryderyk Wilhelm II (1786–1797) – bratanek i następca Fryderyka Wielkiego.

odsprzedane. Ponadto do miasta także karczma w Zakrze należała, która zresztą także w roku 1599 za 50 kop została sprzedana. Poza wspomnianymi homolskimi przynależnościami posiada miasto ponadto:

9. Dwie wsie, Słoszów i Dolineę, które w roku 1684 od cesarskiej komisji alienacyjnej za sumę 4941 florenów i 21 grajcarów nabyło.

10. Trzy kolonie, Ludów, Hummelwitz i Grodziec, które w 1777 roku na polach homolskiego folwarku założone zostały i na które król Fryderyk II około 10.000 talarów Rzeszy gotówki z beneficjów przeznaczył. W tych wszystkich trzech koloniach znajdują się obecnie 43 zamieszkałe domostwa z 163 duszami. Podlegają akcyzie stałej, a od 1788 roku została dla tych miejscowości oddzielna szkoła założona.

11. Oba młyny zbożowe w Dusznikach także stanowiły poprzednio własność kamery, ale już dawno zostały sprzedane przy zastrzeżeniu prawa odkupu i sprzedaży oraz pobierania należnych opłat czynszowych zachowaniu. Młyn górny wnosi stąd do kamery podatek 170 guldenów, a młyn dolny, w którym wszelaki sól śrutowany się znajduje, 185 guldenów.

Do miasta należy jeszcze:

12. Tartak i na koniec

13. Tak zwane wakaty, rygiel i zalesienia przy Vorder=Kohlau, z których po zniesieniu wspólnotowej własności puste miejsca za roczny czynsz między mieszkańców rozdzielone zostały.

Ze wszystkich swoich własności kamera roczne wpływy w wysokości 2300 talarów Rzeszy otrzymuje.

Do kolegium Rady [miejskiej] należą obecnie jeden konsul zwierzchni i naczelnik straży ogniowej, pan Ernst Heinrich von Schweinichen; jeden prokonsul, pan Christoph Funke, kupiec; jeden syndyk, pan Johann August Künzel; dwóch radnych, pan Franz Stein i pan Friedrich Krause.

Urzędem akcyzowym oraz celnym zawiaduje poborca, pan Friedrich Brand.

Podobnie zajmuje się także sprawami pocztowymi, w zakres których następujące wchodzi:

We wtorki wcześniej rano przybywa poczta wierzchowa z Czech i odchodzi następnie dalej, na Śląsk⁶⁸. Przed południem przybywa poczta wierzchowa ze Śląska i tego samego dnia dalej jedzie, do Czech, Italii i do Rzeszy⁶⁹.

W piątki jak we wtorki przed południem.

W soboty wcześniej rano jak we wtorki wcześniej rano. Ale w nocy przyjeżdża poczta zaprzęgowa z Kłodzka, jedzie wkrótce do Náchodu, wraca w poniedziałki przed południem i odjeżdża po południu z powrotem do Kłodzka.

⁶⁸ Hrabstwo kłodzkie, podporządkowane wrocławskiej administracji, zachowało do 1817 roku autonomię i było traktowane jako oddzielna ziemia w składzie monarchii. Zob. P. Pregiel, *Terytorium i struktura administracyjna ziemi kłodzkiej...* [16], s. 223.

⁶⁹ Sic! Przez cały czas istnienia Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego (do 1806 roku) Królestwo Czeskie należało do Rzeszy.

Do tutejszego krajobrazu miejskiego należy także źródło zdrowotne, w pełni takie samo jak to w Kudowie i bardzo podobne do tego w Eger⁷⁰. Więcej na ten temat w opisie powiatu, w części źródłem zdrowotnym poświęconej, powiedziane zostało.

Ilustr. 6. Turystyczna mapa okolic Dusznik z okresu międzywojennego, zbiory Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 7727/B/I.

⁷⁰ Nazwa polska: Jagier. Uzdrawisko na Węgrzech, między Górami Bukowymi i górami Mátra. Stolica komitatu Heves. Znane przede wszystkim z wina Egri Bikavér.

Duszniki Chronicled By Zimmermann

Summary

“Beyträge zur Beschreibung von Schlesien...” by Friedrich Albert Zimmermann (1745-1815) is one of the most significant Silesian source materials produced during the reign of Frederick the Great and Frederick Wilhelm II. It is the first of this kind, a statistical and geographical description of the Silesian province. It originated between the years 1783-1796, at the end of the rule of Frederick the Great and during the rule of his heir Frederick Wilhelm II. It was a period of stabilization and consolidation of the country after the stormy years of the Prussian-Austrian wars over Silesia (1740-1779). The portrait of the province intertwines with dependable and precise Prussian calculation and bureaucratic outlining. Volume nine was published in 1789 and it was dedicated to Kłodzko County, which at the time still had a considerable autonomy within the boundaries of Silesia. It describes in detail the towns of Kłodzko Land, its buildings, institutions, society, administration, law system and everything that affected everyday life of communities, their inhabitants and their history up to the time of the author. The town of Duszniki is the fifth town described. Zimmermann’s fondness for statistics is evident in the second part of this translation and the statistical data is the most valuable part of the whole study.

The author himself began working as a clerk in 1774 for a war and dominion office in Wrocław, during the writing of “Beyträge”. Therefore, he had access to the most accurate Prussian data and materials concerning Silesia. With time Zimmermann got to be one of the most trusted clerks in the office, and at the beginning of the 19th century he became a confidential secretary to the most talented of Frederick’s ministers, Carl Georg Heinrich Graf von Hoym. After the fall of the Frederick’s state, in the Napoleon era, Zimmermann was government councilor and had supervision over Silesian finances. He was the first chairman of Schlesische Gesellschaft für Vaterländische Cultur. He is considered a forerunner of modern Silesian studies. This translation of the fragment concerning Duszniki and Dusznikis’ estates introduces the Polish reader to this valued source material for the first time, and the detailed annotations allow us to fully understand the text.

*Translation
Agnieszka Chudziak*

Reinerz (Duszniki), Von Zimmermann Beschrieben

Zusammenfassung

Die „Beyträge zur Beschreibung von Schlesien...“ von Friedrich Albert Zimmermann (1745-1815) gehören zu den wichtigsten schlesienkundlichen Quellentexten der friderizianischen Zeit. Sie sind die erste statistisch-geographische Beschreibung dieser Art der Provinz Schlesien. Sie entstanden in den Jahren 1783-1796, d. h. am Ende der Regierungszeit Friedrichs des Großen und in der Regierungszeit seines Nachfolgers, Friedrich Wilhelms II. In diesem Zeitabschnitt durchlebte Schlesien eine Stabilisierungs- und Konsolidierungsphase nach den sturmbewegten Jahren der preußisch-österreichischen Kriege um Schlesien (1740-1779). Die Beschreibung der Provinz durchziehen eine solide, preußisch-genaue Aufzählung verschiedener Tatsachen und Elemente offizieller Statistiken. Der nach wie vor in den Grenzen Schlesien eine ziemliche Dosis von Eigenständigkeit bewahrenden Grafschaft Glatz ist der neunzehnte, 1789 erschienene Band gewidmet. Die Städte der Grafschaft wurden mit ihrer Geschichte, ihren Gebäuden, Institutionen, der Administration, dem Rechtssystem und allem dem, was auf das tägliche Leben der Ortschaften und ihrer Einwohner einwirkte, detailliert charakterisiert. Reinerz wurde als fünfte Stadt beschrieben. Zimmermann liebte Statistiken, was man vor allem im zweiten Teil der hier vorgestellten Übersetzung sieht - und gerade diese statistischen Angaben besitzen den größten Wert in der ganzen Ausarbeitung.

Der Autor selbst nahm 1774 seine Arbeit als Beamter der Breslauer Kriegs- und Domänenkammer auf und hatte deshalb während der Niederschrift der „Beyträge...“ die Möglichkeit der Einsicht in die genauesten preußischen Unterlagen und Materialien über Schlesien. Mit der Zeit wurde er einer ihrer vertrautesten Mitarbeiter, um am Beginn des 19. Jahrhunderts der Geheimsekretär des fähigsten friderizianischen und Schlesischen Ministers, Carl Georg Heinrich Graf Hoym, zu werden. Nach dem Untergang des friderizianischen Staates, in der napoleonischen Epoche, war er Regierungsrat und beaufsichtigte die schlesischen Finanzen. Er war der erste Vorsitzende der Schlesischen Gesellschaft für Vaterländische Cultur und gilt als Wegbereiter der modernen Schlesienkunde. Die vorliegende Übersetzung des Fragments über Reinerz und die Reinerzer Besitzungen geben dem polnischen Leser erstmals die Möglichkeit, sich mit diesem wertvollen Quellenmaterial vertraut zu machen, die Bemerkungen in den Fußnoten erlauben ein vollständiges Verstehen des Textes.

*Übersetzt von
Dorota Błaszczuk*